

ESKİ TÜRKÇEDE İLK HECEDEKİ YUVARLAK ÜNLÜLER
MESELESİ VE DİVĀNU LUGĀT-İT TÜRKON THE QUESTION OF THE FIRST SYLLABLE ROUNDED
VOWELS IN OLD TURKIC AND DĪVĀNU LUGĀTĪ-ĪT TÜRK

*Erdem UÇAR**
*Mustafa Levent YENER***

Özet:

Eski Türkçede, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin darlık veya genişlik bakımından tespiti ciddi bir problemdir. Bu ciddi problem nasıl çözülebilir ve çözerken hangi metotları uygulamak gerekmektedir? Eski Türkçenin problemlerinin çözmede Eski Türkçenin kaynakları tek başına yeterli olmamakta, karşılaştırmalı Türk Lehçeleri yöntemine başvurmamız gerekmektedir. Bu bağlamda Dīvānu Lugāt-īt Türk bize ne kadar katkı sağlayabilir, Mahmut Kaşgarî'nin ses bilgisi yöntemleri bize nasıl faydalı olabilir? Makalemizde, bu problemler üzerinde durulacak ve bir çözüm önerisi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dīvānu Lugāt-īt Türk, Eski Türkçe, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Yöntemi, Mahmut Kaşgarî, Yuvarlak Ünlüler.

203

Abstract:

Determination of high and low vowels in the first syllable is a quite important problem in Old Turkic. How can this important problem be solved and which method must be carried out? Old Turkic sources are not adequate for solution of this problem, so we need to refer comparative Turkic Languages. In this stage, can Dīvānu Lugāt-īt Türk contribute us? Can phonotactics of Mahmut Kaşgarî be useful for quality of rounded vowels? In this paper, we would like to focus on this problem and offer a solution suggestion.

Key words: Dīvānu Lugāt-īt Türk, Old Turkic, Comparative Turkic Languages Method, Mahmut Kaşgarî, Rounded Vowels.

* Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - İzmir
merdemu@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Çanakkale
mlyener@gmail.com

Karşılaştırmalı ve Tarihî Türk dilbiliminin henüz çözüme kavuşturamadığı problemlerden biri de ilk hecedeki yuvarlak ünlüler meselesidir (Berta, 1982: 169–174; Tekin, 1987: 293–305; Choi, 1991: 41–53; Erdal, 2004: 41–43). Yapılan araştırmalar genellikle sorunun varlığına değinmiş, bazıları da kısmî bir çözüm önerisi sunmuştur. Günümüz Türk lehçelerinin kökenleri aynı olmasına rağmen, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin genişlik darlık dereceleri neden farklılık gösteriyor? Yani neden bir lehçedeki *o/ö*’lü kelime diğer lehçede *u/ü*’lü olarak karşımıza çıkıyor? Örn. Türkmençe *yokarı* ≠ TT *yukarı*; Tat. *özengi* ≠ TT. *üzengi*, vs. (Aydemir, 1997: 19). ET’nin yazı sistemleri ile ilk hecedeki yuvarlak ünlüleri nasıl okuyacağız? Örn. *bo* ~ *bu*, *öd* ~ *üd*, *köl*– ~ *kül*–, *tog*– ~ *tug*–, vs.

DLT’nin ses bilgisi özellikleri, daha önce James M. Kelly (1972: 179–193; 1973: 144–162; 1976: 151–158) ve Robert Dankoff tarafından incelenmiştir (DLT: 53–69). Arapçada, uzun ünlüler harfle, kısa ünlüler yardımcı işaretlerle (Ar. *harakāt*; İng. *diacritic*) gösterilir. Yani *ā*, *ū* ve *ī*, *elif*, *wāw* ve *yā* ile, *a*, *u* ve *i* ise sırasıyla *fathah* (üstün), *dammah* (ötre) ve *kasrah* (esre) ile gösterilir (Kelly, 1973: 151). Kaşgarî de Türkçe kelimeleri kaydederken bu ses araçlarından yararlanmışır¹. Kaşgarî’nin ilk hecedeki yuvarlak ünlüleri nasıl gösterdiğini tablo halinde şöyle ifade edebiliriz:

Dīvānu Lugāt-İt Türk			
Kelime Başında		İlk Hecede	
Harfçevrim	Yazıçevrim	Harfçevrim	Yazıçevrim
elif+ötre	o/ö/u/ü	wāw	o:/ö:/u:/ü:
elif+ötre+wāw	o:/ö:/u:/ü:	ötre+wāw	o:/ö:/u:/ü:
		ötre	o/ö/u/ü

İmlâ itibariyle *o/ö/u/ü* arasında bir ayrım yapılmamış, ancak kullanılan birkaç terim ile *o/u* ve *ö/ü* arasında fark gözetilmiştir. Kaşgarî, arka damaksillaşmayı (velarization) *işbā*², ön damaksillaşmayı (palatalization) *işmām*³ ile ifade etmiştir⁴ (Kelly, 1972: 182–183). Ancak bu terimler için

¹ DLT’de harflerle yazılan ünlülerin uzunluk gösterdiğini Talat Tekin tespit etmiştir. Tekin, DLT’deki uzun ünlülü kelimelerin ET ve modern lehçelerle paralellik gösterdiğini belirtip Divan’daki uzun ünlülü kelimelerin listesini vermiştir (1995: 100–113).

² Besim Atalay, *işbā*’yı ‘kalınca, tokça söylenerek’ şeklinde çevirmiştir.

³ Besim Atalay, *işmām*’ı ‘yumuşak ve ince söylenerek’ şeklinde çevirmiştir.

⁴ Kaşgarî’nin bu iki terimi de sadece *elif* ve *wāw* için kullanıyor olması da oldukça ilgi çekicidir. Demek ki Kaşgarî *yā* ile gösterilen *ı* ve *i* arasında bir ayrım yapmıyor. DLT’nin yayıncıları Dankoff ve Kelly’in bütün Türkçe kelimeleri *i*’siz okumalarının nedeni de budur. Bu özellik, Kaşgarî’nin imlâ özelliğinden ziyade, Türkçenin o dönemdeki ses bilgisi ile ilgili olabilir. ET’nin hiçbir yazı sisteminde *ı* ve *i* ayrımı yapılmaması da tesadüfî olmasa gerek. Bu özellik Türkçenin bütün ünlülerini gösteren Brāhmî yazısı için de geçerlidir. Osman Nedim Tuna’nın, Orhon Yazıtlarındaki imlâ geleneğine bağlı olarak ifade ettiği üzere, *ı* ünlüsü ‘Türk dilinde kaybolan bir vokal değil, belki yavaş yavaş gelişmekte olan bir vokal’ (Tuna 1957: 81) olmalıdır görüşü ile ET’de *ı* ünlüsünün olmadığını ileri süren Omeljan Pritsak’ın görüşü (1963: 32) dikkate alınmalıdır. Krş. Kelly, 1972: 185, dip. 25.

DLT’de herhangi bir tanımlama yapılmamış olması ve bu terimlerin sadece bazı kelimelerde kullanılmış olması işimizi oldukça zorlaştırmaktadır. Örnek vermek gerekirse:

işbā’ ile

at ‘at’
tūz ‘tuz’
tūş ‘bukle’

işmām ile

et ‘et’
tūr ‘evin önü’
tūş ‘göğüs’, vs.

Ancak, (أوز) ūz ‘uz, kabiliyet’; ama (أوز) □z “öz” (DLT: 35); (أون) ōn ‘on, 10’; ama (أون) ūn “un” (DLT: 36) vs. Bu kelimelerde kalınlık–incelik bakımından ayırım yapılmamıştır⁵.

Kaşgarî’nin kullandığı diğer terimler *şamma*⁶ ve *imāla*’dır. *şamma*’yı *işmām* ile eş anlamlı olarak kullandığı için *şamma* da ‘ön damaksıllaşma’ ifade etmektedir (Kelly, 1972: 182). *imāla* ise, bir yer hariç, Arapçadaki kullanımı gibidir, yani *a*’dan (*ā*), *e* (*ē*) ve *i* (*ī*)’ye değişimi ifade eder (Kelly, 1972: 185).

Kaşgarî’nin kullandığı terimler ve bunları uyguladığı örnekler tartışmaya açıktır. *Tūl* ve *imālāl* *t□l* ayırımında (DLT: 501) *imāla* ne ifade etmektedir? Eğer burada da ön damaksıllaşma kast edildiyse, *imāla* yerine neden *işmām* veya *şamma* kullanılmamıştır? *Turum* ‘bir adam uzunluğu’ ve *işbā*’lı *torum* ‘yeni doğmuş deve’ (DLT: 200) ile *wāw*lı *şammalı ūt* ‘oyuk’ ve daha az *şammalı □t* ‘öd’ (DLT: 33–34) arasındaki ayırmada *işbā*’ ve *şamma* (= *işmām*) ünlünün genişliğini mi gösteriyor (Kelly, 1973: 150, dip. 25)? Eğer böyle ise diğer yerlerde neden bu ayırım gözetilmemiş? *Şammalı çūg* ‘paket’ ile *çōg* ‘yaygara, gürültü’ veya *çōg* ‘parıltı’ (DLT: 498–499) ayırımında *şamma* ne ifade ediyor? Üstelik burada *şamma* ön damaksıllaşma kuralına da aykırıdır, zira *çog* arka damak ünsüzü *g*’ya sahiptir⁷. Sonuç olarak, Kaşgarî’nin kullandığı terimlerin uygulamaları sorunludur ve sorularımız cevaplandırılmayı beklemektedir. Ayrıca onun ilk hecede yuvarlak ünlüleri imlâda gösterişi, kelimedeki ünlüyü darlık ve genişlik bakımından ayırt etmemize imkân tanımıyor. Bu durum Arap yazısının özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Kaşgarî’den sonra, Türkçenin yazımında kullanılan Arap harfli metinlerde de aynı imlâ özelliği devam ettirilmiştir:

⁵ Türkçede kelime çekime girince yanında kullanılan ekler kelimenin kökünü tayin etmede bize yardımcı olmaktadır. Belki de Kaşgarî Türkçenin bu özelliğini göz önünde bulundurmıştır.

⁶ Besim Atalay, *şamma*’yı ‘ince çekme’ olarak çevirmiştir.

⁷ James Kelly’nin, *ç*’nin belki de kelime başında ön damaksıllık gösterebileceği fikri tamamen bir varsayımdan ibarettir (1972: 183, dip. 21).

Arap Harfli Metinler			
Kelime Başında		İlk Hecede	
Harfçevrim	Yazıçevrim	Harfçevrim	Yazıçevrim
elif+ötre	o/ö/u/ü	wāw	o/ö/u/ü
elif+ötre+wāw	o/ö/u/ü	ötre+wāw	o/ö/u/ü
elif+wāw	o/ö/u/ü	ötre	o/ö/u/ü

DLT’de ilk hecede yuvarlak ünlülerin gösteriminde Arap yazısının yetersizliği nedeniyle genişlik ve darlık bakımından bir ayırım yapma imkânına sahip değilsek, DLT ve ET’de ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin niteliğini o halde, nasıl tespit edeceğiz?

ET’nin yazımında sekiz yazı sistemi kullanılmıştır. Kökenleri itibariyle bu yazı sistemlerini şu şekilde gösterebiliriz: Sami Kökenli: Uygur (= Soğd), Mani (= Süryanî), Arap; Hint Kökenli: Brāhmī ve Tibet; Diğer: Türk Runik. Köken bakımından akraba olan yazı sistemleri, imlâ özellikleri bakımından da birbirine benzemektedir. Sami kökenli yazı sistemleri yuvarlak ünlülerin genişlik ve darlık özelliklerini göstermede ayırım gözetmez, sadece yuvarlak ünlülerin kalınlık ve incelik ayırımı⁸ gözetir (Erdal, 2004: 42). Bu yazı sistemleri, bazı metinlerde ww (wāw+wāw) şeklinde yazarak ö’yü ü’den ayırt etse de (umumî değil)⁹, yuvarlak ünlülerin darlık ve genişliği konusunda bize yardımcı olmazlar:

206

Mani Yazısı ile Uygur (ve Soğd) Yazısı			
Kelime Başında		İlk Hecede	
Harfçevrim	Yazıçevrim	Harfçevrim	Yazıçevrim
’w	o/u	w	o/u
’wy	ö/ü	wy	ö/ü

Benzer durum Türk Runik yazısı için de geçerlidir. *o/u* ve *ö/ü* için aynı işaret kullanıldığı için¹⁰ genişlik ve darlık bakımından bir ayırım gözetilmez (Tekin, 2003: 26–27, 28–29):

⁸ Ancak bunun da istisnaları vardır: YWL’ŞWRWK *yöleşürüg*, KWNKWL *köñül*, YWKWNWRMN *yükünürm(e)n*, vs.

⁹ ww imlâsı için bk. KWW *kü* ‘ün, şöret’, SWW *sü* ‘ordu’, TWW *tü* ‘tüy’, vs. Bu imlâ, sadece tek heceli kelimelerde görülüyor ve muhtemelen bazı kelimeler arasında fark gözetmek için uygulanmış olmalıdır. Örn. TWY *toy*. Böylelikle *toy* ve *tü* arasında ayırım gözetilmiş olur (Hamilton, 1998: 81).

¹⁰ Talat Tekin, *o/u* ve *ö/ü* için birer harfin kullanılmış olmasının nedenini Türkçedeki ünlü uyumuna bağlamış ve Köktürk yazısında w ile yazılan bir kelimenin /o/ veya /u/ ile mi okunacağını, Osmanlıca da olduğu gibi, okuyucuya bırakıldığını ifade etmiştir (1981: 29).

Türk Runik Yazısı	
Harfçevrim	Yazıçevrim
w	o/u
w̄	ö/ü

ET’de ilk hecedeki yuvarlak ünlüler meselesinin nasıl çözüleceği daha önce Aydemir, 1997: 19–30’da ortaya konmuştu. Biz de gereken yerlerde ilgili çalışmaya atıf yaparak kendi düşüncelerimizle birlikte çözüm önerilerimizi sunacağız.

1. Brāhmī Harfli Metinlerdeki Kayıtlar

Eski Türkçede bize yuvarlak ünlüler konusunda yardımcı olacak tek yazı sistemi Hint kökenli Brāhmī yazı sistemidir (Róna–Tas, 1991: 63–91; Gabain, 1988: 26–32, 3; Maue, 1996: XI–XXXVII). Annemarie von Gabain’e göre, Brāhmī yazmaları Türkçenin ayrı bir ağzını temsil eder (1988: 3). Sir Gerard Clauson, Gabain’in bu metinlerin ayrı ağız özellikleri yansıttığı fikrini kabul etmez. Ona göre, Brāhmī metinlerinin farklı oluşu, eğitim ve etnik farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bu yazı ile yazılan en son yazmalar X. yüzyıla aittir. Brāhmī yazısının Türkler tarafından kullanımını daha eski dönemlere götürür, zira Brāhmī yazısının imlâsını örnek alan Tibet yazısının yazmaları kesinlikle X. yüzyıldan daha öncesine aittir (1962: 92–93). Şinasi Tekin, Brāhmī harfli metinlerin sayı bakımından az olması nedeniyle bu metinlerin Eski Türkçenin ses özelliklerinin tespitinde tam olarak kullanılmasının doğru olmayacağı fikrindedir (1976: 292). Semih Tezcan, bazı bilim adamlarının Brāhmī harfli metinlerin ilk olarak XII. ve XIII. yüzyıllarda kullanılmış olduğunu, bu yüzden bu yazıyla yazılmış Türkçe metinlerin Eski Türkçe araştırmalarında doğrudan doğruya kullanılmayacağını ifade etmiştir (1981: 42).

Annemarie von Gabain’in Brāhmī yazmalarının Türkçenin ayrı bir ağzını temsil ettiği fikri, günümüz Uyguristleri tarafından artık kabul görmemekte, bu metinlerin Uygur harfli metinlerle aynı ağız özelliklerine sahip olduğu düşünülmektedir (Erdal, 2004: 43). Çünkü Gabain’in sıraladığı ağız özellikleri diğer Uygur metinleri için de geçerlidir. (kapalı *é*, ilk hece dışında *o/ö*’nün varlığı, *z*’nin *s* ile yazımı, *d*’nin *t* ile yazımı, vs.)

Brāhmī harfli metinler, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin darlık ve genişlik niteliğini belirlememizde ‘doğrudan kaynak’ olarak biricik başvuru aracımızdır. Brāhmī yazısının aslında, *o* ve *u* zaten vardı; ancak *ö* ve *ü* yoktu. Sistemi Uygurcaya adapte edenler *ö* ve *ü* seslerini karşılamak için *ya*, *yo*, *yu* hecelerinden faydalanmıştır (Röhrborn, 1977: 17). Bu özellik yukarıda da gösterdiğimiz üzere, Sami asıllı Uygur ve Mani yazı sistemlerinin tipik özelliğidir. Yani, Uygur ve Mani harfleriyle yazacak biri, kelime başında ve ilk hecede *w* işaretinin yanına bir *ya*, *yo* ve *yu* ekleyerek

işaretin *ö/ü* olduğunu gösterir. Bu imlâ özelliği, Brāhmī metinlerinin yazıcılarının Uygur yazısını iyi bildiğini ve Brāhmī harflerini Uygurcaya adapte etme gayretlerini açıkça göstermektedir. Brāhmī harfli metinlerdeki kayıtların en azından¹¹ ilk hecedeki yuvarlak ünlüleri belirlemede dikkate alınması gereken bir referans oldukları söylenebilir.

2. Derleme, Tasnif ve Tarihî ve Günümüz Lehçeleri Arasında Karşılaştırma

ET'nin kendi kaynağı Brāhmī harfli metinler, meselemizi çözmeye her zaman yeterli olmuyor, çünkü Brāhmī harfli metinlerin kelime dünyası sınırlıdır ve bazen imlâ bakımından tutarsızlıklar da göstermektedir. Bu nedenle, bütün günümüz ve tarihî Türk lehçelerindeki ve ağızlarındaki ilk hecede dar ve geniş yuvarlak ünlü bulunduran Türkçe kelimeler toplanıp tasnif edilmelidir (Aydemir, 1997: 25). Bunun için *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, *Drevnetyurkskiy Slovar'*, *Uigurisches Wörterbuch*, *Dīvānu Lugāt-it Türk*'ten başlanabilir. Yani ET'de ilk hecede okunuşu sorunlu kelimeler bir araya getirilmelidir. Örn. *köl-kül*, *töl-tül*, vs. ET'de tespit edilen kelimeler, "karşılaştırmalı Türk dilbilgisi" yöntemi ışığında günümüz Türk lehçelerindeki karşılıkları ile karşılaştırılmalıdır. Ortak Türkçe¹² ile Tatarca ve Başkurtça arasındaki düzenli ses olayı dikkate değerdir: a. *o > u* ve *ö > ü* (ilk hecede yuvarlak ünlünün daralması); b. *u > o* ve *ü > ö* (ilk hecede yuvarlak ünlünün genişlemesi) (Aydemir, 1997: 23, 25).

3. Türkçe Verilerin Moğolca ve Diğer Dillerdeki Verilerle Karşılaştırılması

Türkçenin ilişkide bulunduğu dillerde ilk hecedeki yuvarlak ünlüler bakımından sorunlu olan kelimeler de karşılaştırmada faydalı olabilir (Aydemir, 1997: 27–28). Karşılaştırmanın yapılacağı dillerin başında Mo. gelmektedir. Zira Türkçede *o/ö*'lü kelime Mo.'da *u/ü*'lü veya Türkçedeki *u/ü*'lü kelime Mo.'da *o/ö*'lü olarak karşımıza çıkıyor: *koş-* 'birleştirmek' ≠ Mo. *kolbu-*; ET *bodu-* 'boyamak' ≠ Mo. *budu-*; *bük-* 'bükme' ≠ Mo. *bökiyi-*, vs. (Aydemir, 1997: 25–27). Bazen de aynı olabiliyor: *tug* ≠ Mo. *tug*; *küp* ≠ Mo. *küb*; *köküz* ≠ Mo. *kökün*; *kök* ≠ Mo. *köke*, vs. (Temir, 1955: 7,

¹¹ Brāhmī harfli metinlerde, ilk hece dışında da *o* ve *ö* ünlülerine rastlanması, Türkologların çoğu zaman bu metinlere tereddütlü yaklaşmasına neden olmuştur. Brāhmī harfli metinlerin, ilk hece dışında *o* ve *ö*'nün varlığında olmasa bile, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin tespitinde belirleyici rolünü kabul etmek zorundayız.

¹² Karşılaştırmanın Ortak Türkçe ile yapılması gerekmektedir. Ortak Türkçe, Türk dili tarihi içinde, *r/l* ve *z/ş* karşılığında, gelişimin *z/ş* yönünde gösteren, Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerini kapsamaktadır. Tabii bu lehçelerin hepsi ortak Ana Türkçeye gider. (Tekin ve Ölmez, 1999: 11) Karşılaştırmanın ET ile değil de, Ortak Türkçe ile yapılmasının nedeni, yukarıda ifade edildiği üzere, ET'nin yazı sistemlerinin, Brāhmī yazısı dışında, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin genişlik ve darlık niteliklerini göstermede belirleyici olmamasıdır. Örneğin, ET *o > Tat. u* gelişimi olduğunu düşünelim. ET'deki ünlünün niteliğini 'kesin' olarak belirleyemediğimize göre, ses birimin ET'de olduğunu nasıl tasavvur edebiliriz?

11, 12) Gerhard Doerfer'in Moğol İstilası ve Timur öncesi dönemde yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca unsurları ele aldığı çalışmasında Türkçe vasıtasıyla başka dillere geçen kelimeleri de görmek mümkün oluyor. Eserde yer alan ilk hecedeki yuvarlak ünlüleri sorunlu kelimeler, yapılacak çalışmada kullanılacaktır (Doerfer, 1963–1975). Ayrıca, András Róna–Tas ile Árpád Berta'nın birlikte hazırladıkları *Macarcadaki Türkçe Alıntılar* isimli eser de (Róna–Tas ve Berta 2011) Eski Türkçedeki yuvarlak ünlülerin tespitinde, Macarca verileri göstermesi noktasında kılavuz olabilir.

4. İlgili Kelimelerin Köken Açıklamaları

Son olarak, toplanıp tasnif edilen kelimelerin tek tek kökenleri araştırılmalı, yenidenkuruluşları yapılmalıdır. Burada nasıl bir köken açıklaması yapılacağı da önemlidir. Doerfer 1984: 366–374'te İlk Türkçe yenidenkuruluşların nasıl yapılması gerektiği ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Hazırlanacak taslakta Doerfer'in önerileri dikkate alınabilir. Gerhard Doerfer, Türkçede *o/ö*'lü kelimenin Mo.'da *u/ü*'lü veya Türkçedeki *u/ü*'lü kelimenin Mo.'da *o/ö*'lü olmasına bakarak Ana Türkçede üç ayrı yuvarlak ünlü (*o, o, u* ve *ö, ö, ü*) olduğunu ileri sürmüştü (Doerfer, 1963–1975: 99). Daha sonra fikrini değiştirerek bunun sadece lehçe düzeyinde olabileceğini ifade etmiştir (Aydemir, 1997: 27, dip. 17). Gyula Décsy, İlk Türkçe ünlü sisteminde sadece *u* ve *ü* olduğunu, *o* ve *ö*'nün olmadığını, İlk Türkçede (hatta Eski Türkçede) *o* ve *ö* ses birimleri *u* ve *ü*'nün dal sesleri olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür (1998: 25–26). Décsy, düşüncesine kanıt olarak, Runik yazısında *u* ve *ü* için bir işaret kullanıldığını ve *o*'nun İlk Hint–Avrupa dilinde ve ilk Uralcada ikincil olmasını gösteriyor. Getirdiği kanıtları, ET için kabul etmek oldukça zor, çünkü Türk Runik yazısında *u* ve *ü* için aynı işaretler kullanıldığını düşünebileceğimiz gibi, *o* ve *u* ile *ö* ve *ü* için de aynı işaretlerin kullanıldığını düşünmek mümkündür. Diğer taraftan, Türkçenin ses sistemi ile Hint–Avrupa dillerinin ses sistemlerinin karşılaştırmasındaki sonuçlar güvenli olmayabilir, zira farklı dil sistemleri, farklı ses sistemlerini üretebilir. Ancak, Décsy'in 'kuramsal' teorisini 'hayalî' İlk Türkçe için düşünmek belki mümkün olabilir. Altay dillerinin köken sözlüğünde, İlk Türkçede uzun karşılıkları ile birlikte, ilk hecede *o, ö, u, ü*'nün varlığı kabul edilmiştir. Buna göre, İlk Türkçe **o* > Tat. Başk. *u*, diğer lehçeler *o*; İlk Türkçe **u* > Tat. Başk. *o*, Özb. *ü*, diğer lehçeler *u*; İlk Türkçe **ö* > Tat. Başk. *ü*, diğer lehçeler *ö*; İlk Türkçe **ü* > Tat. Başk. *ö*, Özb. *u*, diğer lehçeler *ü* (Starostin, 2003: 147–148). Eserdeki ses denklikleri bahsettiğimiz çözüm önerilerinin ışığında kurulmuş değildir, bu nedenle denklikler dikkatli kullanılmalıdır. Sonuç olarak yapılacak çalışma sonunda İlk Türkçenin ilk hecedeki yuvarlak ünlüleri tekrar gözden geçirilmelidir.

SONUÇ

İlk hecedeki *o/ö/u/ü* ünlülerinde imlâ açısından ayırım yapmayan Kaşgarî, bunlar için kendine özgü terimler kullanmıştır, ancak bu terimler

açıklanmaya muhtaçtır ve bize bu konuda yeterli ipucu vermemektedir. DLT'nin yazı sistemi ile Eski Türkçe için kullanılan diğer Sami kökenli yazı sistemleri ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin darlık–genişlik bakımından ayırt edilme imkânını bize sunmaktan yoksundur. Eski Türkçenin yazımında kullanılan alfabeler arasında, Brāhmī alfabesi imlâsı açısından yuvarlak ünlülerdeki darlık–genişliği ayırt etmekte bize referans olabilir; ancak Brāhmī yazılı metinler, kelime dünyası bakımından sınırlı ve imlâ bakımından tutarsız oldukları için sorunu kesin olarak çözme konusunda her zaman yeterli olmamaktadır.

Bütün bunlar ışığında şunlar yapılmalıdır:

1. ET'deki ilk hecede okunuşları sorunlu olan kelimeler (Örn. *köl–kül*, *öd–üd*, vs.) bir araya getirilerek listelenmeli,

2. Listedeki kelimeler Çuvaşça dışındaki Türk lehçelerindeki –özellikle ilk hecelerindeki yuvarlak ünlülerin düzenli değişimleriyle göze çarpan Tatarca ve Başkurtça– biçimleriyle karşılaştırılmalı,

3. Aynı liste, Türkçenin yakın ilişkide bulunduğu dillerle özellikle ilk hecelerdeki *o/ö* ve *u/ü* denkliliği açısından incelenmiş Mo. ile karşılaştırılmalı,

4. Son aşamada ise Doerfer'in ayrıntılı olarak üzerinde durduğu yöntemler uygulanarak bu listedeki kelimelerin İlk Türkçe yenidenkuruluşları yapılmalıdır.

Acaba bütün bunlar yapıldıktan sonra ilk hecedeki yuvarlak ünlüler meselesi çözüme kavuşacak mı? Maalesef bu aşamada kesin bir şey söylemek oldukça zor. Ortaya çıkan sonuçlar belki öneri olacak, fakat bunun da basit bir öneriden farkı, sonuçları itibariyle sistematik bir öneri olacağıdır.

KISALTMALAR

Başk. Başkurtça; **dip.** Dipnot; **DLT** Bk. Dankoff 1982–1985; **ET** Eski Türkçe; **Far.** Farsça; **Mo.** Moğolca; **Tat.** Tatarca; **TT** Türkiye Türkçesi.

KAYNAKLAR

- Arat, Reşit Rahmeti. (1947). *Kutadgu Bilig* I, Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim. (1943). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I–II–III; IV. Endeks. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, Hakan. (1997). "Türkçede İlk Seslemdeki Yuvarlak Ünlülerin Nitelikleri Üzerine", *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference*

- (PIAC), Szeged, Hungary, June 16–21, 1996, Ed. Árpád Berta with editorial assistance of Edina Horváth, Szeged, s. 19–30.
- Aydemir, Hakan. (2005). Gagavuzcada Kıpçakça Etkisi Üzerine. *Studia Turcologica Cracoviensia*, Vol. 10, s. 27–47.
- Berta Árpád. (1982). Die Struktur des Vokalismus in den Wolga–Türsprachen. *UAJ Neue Folge* 2, s. 169–174.
- Choi, Han–Woo. (1991). On the Determination of Labial Vowels of Ancient Turkic. *CAJ*, Vol. 35, s. 41–53.
- Clauson, Sir Gerard. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre–Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, Robert. (1982–1985). Mahmut el–Kāşğarī. *Compendium of the Turkic Dialects (Divānū Lugati ‘t–Türk)*. Edited and Translated with Introduction and Indices, in collaboration with James KELLY, Part I, Harvard University 1982; Part II, Harvard University 1984; Part III, Harvard University 1985.
- Décsy, Gyula. (1998). *The Turkic Protolanguage, a computational reconstruction*. Bloomington Indiana.
- Doerfer, Gerhard. (1963–1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen– und Timuriszeit, Band I, Wiesbaden 1963; Band II, Wiesbaden 1965; Band III, Wiesbaden 1967; Band IV, Wiesbaden 1975.
- Doerfer, Gerhard. (1984). Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler. Çev. İlhan Çeneli. *TD*, S. 392–393, s. 366–374.
- Erdal, Marcel. (1991). *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon*. Vol. I–II. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdal, Marcel. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden–Boston: Brill.
- Gabain, Annemarie von. (1954). *Türkische Turfan–Texte VIII, Texte in Brāhmīschrift*. Berlin.
- Gabain, Annemarie von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, James Russell. (1998). *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kelly, James M. (1972). Remarks on Kaşğari’s Phonology, I. Linguistic Terminology. *UAJ*, Band 44, s. 179–193.
- Kelly, James M. (1973). Remarks on Kaşğari’s Phonology, II. Orthography. *UAJ*, Band 45, s. 144–162.
- Kelly, James M. (1976). Remarks on Kaşğari’s Phonology, III. Structure of the Diwan. *UAJ*, Band 48, s. 151–158.
- Maue, Dieter ve Röhrborn, Klaus. (1984). Ein buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift I. *ZDMG* 134, s. 286–313;
- Maue, Dieter ve Röhrborn, Klaus. (1985). Ein buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift II. *ZDMG* 135, s. 68–91.
- Maue, Dieter. (1996). *Alttürkische Handschriften Teil 1, Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schriften*. Stuttgart: Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland XIII/9.

- Nadalyayev, V[ladimir] M. vd. (1969). *Drevnyurkskiy Slovar'*. Akademiya Nauk SSSR, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya.
- Pritsak, Omeljan. (1963). Das Alttürkische. *Handbuch der Orientalistik*, 1. Abteilung: Der Nahe und der Mittlere Osten, 5. Band: Altaistik, 1. Abschnitt: Turkologie. Leiden/Köln: s. 27–52.
- Róna–Tas, András ve Berta, Árpád. (2011). *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian*, Part I: Introduction, Lexicon «A–K», Part II: Lexicon «L–Z», Conclusions, Apparatus. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Róna–Tas, András. (1991). *An Introduction to Turkology*. Szeged.
- Röhrborn, Klaus. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Starostin, S[ergey] [Anatolieviç] vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Vol. I–III. Leiden–Boston: E. J. Brill.
- Tekin, Şinasi. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkanlıların mehdisi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidaî bir dram (Burkanlılığın Vaibhasika tarikatına ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat ve Ölmez, Mehmet. (1999). *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, Talat. (1987). On the History of the Labial Shifts in Tatar and Bashkir. *Tatarica, Studia in Honorem Ymär Daher*, Vammala, s. 293–305.
- Tekin, Talat. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Temir, Ahmet. (1955). Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler. Ankara Üniversitesi, *DTCF Dergisi*, C. XIII/1–2, s. 1–25.
- Tezcan, Semih. (1981). "Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi". *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*. Ankara, s. 39–43.
- Tuna, Osman Nedim. (1988). Bazı İmla Gelenekleri, Bunların Metin İncelenmelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama. *TDAY Belleten 1957*, II. Baskı. Ankara, s. 41–81.